

HOŞGÖRÜ İHTİYACINDA BİRLEŞMEK

SADIK TURAL*

—A—

Rahmetli Gazi Mustafa Kemal Atatürk, ümmet karakterli bir devlet yapısını, millet esaslı bir devlet yapısına dönüştürdü. Bunun kolay olduğunu söylemek mümkün değildir. Her ülkede büyük değişimleri hazmedemeyen gruplar bulunabilir; bunlar zamanla organize de olabilirler. Millet'in hayatındaki değişimlerle oluşan değerler sistemiyle uyuşamayan grupların bulunmasından değil, o türden grupların Devlet'in yapısına hâkim olmasından rahatsızlık duyulmalıdır.

Türklerin millî bütünlüğünü yaralamak için geliştirilmeye çalışılan senaryoların bir kısmını komşu ülkeler, bir kısmını ise, Avrupa'daki ülkeler yaratmaya çalışmaktadır.

Teolog-sosyolog Prof. Dr. L'odrop Stutgart'ın 1921 yılında Newyork'ta basılan kitabında, XX. yüzyılın önemli problemlerinden birincisinin "Türk etkisi ve Türk gelişiminden kurtulma" olduğu görüşü ileri sürülüyordu. Eser bugüne kadar İngilizce, Almanca, Fransızca ve Arapça olarak defalarca basılmıştır. Mutaassıp bir oryantalizmin ağır ve suçlayıcı örnekleriyle dolu

* Prof. Dr., Atatürk Kültür Merkezi Başkanı.

ve Türkçeye de *Yeni Âlem-i İslâm* adıyla çevrilip basılan bu esere benzer bir çok makale, broşür ve kitap bulunmaktadır.

Bu türden peşin hükümlü yayınlar yanında F. William Hasluck gibi bütünlüğümüze savaş açmak niyeti olmayan, gözlemlerine tahmin ve temennilerini katmayan Batı'lı araştırmacılar da vardır. Hasluck'un, *Christianity and Islam Under the Sultans* (Sultanların Yönetimi Altında İslâm ve Hristiyanlık) adlı eserinin ikinci cildinin 475-590. sayfalar arası Bektaşîlik ve Anadolu Alevîliğine ayrılmıştır. Günümüzde bu kitabı Türkçeye eserle ilgili manâlı bir tahlil yazısını "tebliğ" etmiş olan Prof. Dr. A. Edip Uysal başkanlığında bir ekibin çevirebileceğine ve bunun gerekli olduğuna inanıyorum.

Avrupa üniversitelerinde gerek oryantalistik (şarkiyat), gerek Türkoloji gerekse bazı teoloji fakültelerinde Türkiye'den giden doktora öğrencilerine "Türkiye'de İslâm ile uyuşmayan gruplar, alt gruplar" konulu tezler yapma konusunda telkinlerde bulunulduğunu bilenlerin sayısı az değildir.

Dün petrol dünyası sayılan Arap ve İranlılara, bugün, bâkir toprak ve ucuz ekmek diyarı olarak görülen Türk Dünyasına öncülük, yol göstericilik yapmamızdan endişe duyanlar, yaklaşık yüzyılı aşkın bir zamandır, "sosyal sivilce"leri kaşımayı, hem ilmî, hem siyasî, hem askerî uzmanların çalışma alanı haline getirdiler.

Türk toplumunun millî bütünlüğünün yaralanması konusunda yapılan çalışmalara, bu sefer de dinî bütünlüğünün yaralanması yönünde yeni plan ve programlar eklenmiştir.

Kavramları, bulanık, kirlenmiş, bozulmuş hale gelen toplumlarda, birlik, benzeşirlik ve ortak tepkiler azalmaya başlar.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin sınırları içinde hür ve bağımsız yaşayan aydınlar, kavramları temiz, aydınlık, duyu ve düşüncenin bozulmayan anahtarları haline dönüştürmek zorundadırlar.

—B—

Türkiye son yıllarda acı tecrübeler yaşadı; bu tecrübelerden yeteri kadar yararlanamadığı konular da sayıca az değil.

Bunlardan biri ise Türkiyemizin gündemine henüz giriyor: Bu yeni problem alanını doğru tanımak niyetiyle, UNESCO'nun 1995 yılını Hoşgörü Yılı olarak ilân etmesini de vesile sayarak 300'den fazla kişiye aşağıdaki mektubu yazdım. Kavramların aydınlığa çıkarılması yönündeki mektubumu, değişiklik yapmadan, ama teslim tarihini uzatarak ikinci defa yeniledim; yaklaşık on kişiye ise, üçüncü defa gönderdim.

İlk mektubuma on kişi cevap verdi; ikinci mektubumun üzerine olumlu ve olumsuz cevapların sayısı 114'e çıktı.

Önce bu mektuba yer vereyim:

Sayın.....

Türk milletinin Anadolu sahasında yarattığı dirlik, birlik, düzenlik ve esenlik dünyasından rahatsız olanlar, başta Türkiye olmak üzere Türk dünyası için olumsuzluklarla dolu senaryolar yazmaktadırlar. Yer yer bilim veya fikir, yer yer sanat veya estetik, yer yer edebiyat veya ekonomi alanlarındaki bu olumsuz senaryoların, geniş kitlelerce ilgi duyulur, benimsenir yahut rol alınarak oynanır hale gelmesi, çatışmalı ve sancılı bir toplum olma sürecini hızlandırmaktadır. Çatışmanın başladığı bir toplumda, dirlik, birlik ve esenlikten bahsetmek mümkün değildir. Bilindiği gibi, sosyal çatışmayı, psikolojik, sosyal ve ekonomik çözüme, parçalanma izler. Çatışmayı hoşgörü önler...

Son yıllarda özellikle bazı Avrupalı devletler, Türkiye'deki dinî yapı konusunda, bilimsel görünümü, politik ve ideolojik çatışmalara yol açıcı yayınlara (yarı akademik, vülgarize: Basılı yayın, tv. ve sinema için belgesel ve drama) bolca yer vermektedirler. Bu devletler, bazen Türkiye'de bulduk-

ları insanları kullanarak, bazen de kendi ülkelerindeki istihbarat makamları ile yakın ilişkileri bulunan akademik vitrinli yabancılar aracılığıyla, ayrımcılık senaryoları üretmekte ve bu senaryoları çeşitli dış zeminlerde de, ülkemizde de yaymaktadırlar.

Türkiye'deki dinî hayatı, dinî heyecanlara bağlı mezhep, tarikat, cemaat türünden alt kültür tabakalarındaki tezahürleri, yanlış anlayanlar veya abartanlar veyahut doğrusunu anlamamakta ısrarlı olanlar giderek sayıca artmaktadır. Bunun sebebi, herkesin hoşgörü sınırından dışarıya çıkmaya eğilimli olma ortamının hazırlanmışlığıdır.

Türkiye'deki mezhep veya tarikat sürtüşmesinin, lâik-antilâik çatışmasının oluşmasının, neticesi bakımından, sadece bu ülkede değil, Türk dünyasında ve Avrupa'da yaşayan Türkler arasında nelere yol açacağı konusunda duyarlılığını yitirmiş insanlar da sayıca artıyor mu?

Anadolu Türklüğü, bir taraftan şehirleşmekte, bir taraftan sanayileşmektedir; gelenekli yapıda birtakım sıkıntılar olmaktadır. Bu sıkıntıların bir kısmı ise, dinî tavır alışlar şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Bu toprakları vatan, göçerevli Türk topluluklarını sade ve samimî Müslüman yapan Anadolu velîleri arasında, mahiyet değil, derece farkı vardır. Bu derece farkı ise, bazen farklı zaman ve mekânlarda bulunmuş olmaktan, bazen de etkiye (tarafalara) dayalı yaygınlıktan doğmaktadır. Hacı Bektaş ile Hacı Bayram, Hacı Bayram ile Erzurumlu İbrahim Hakkı arasında hiç şüphesiz mahiyet farkı yoktur. Diğer Anadolu velîleri için de durum aynıdır. İslâmiyet'in, Türklüğün ve Türkçe'nin Türkler arasında yaşamasını sağlayan tarihî ulu şahsiyetler, yeni ülkelerde karşılaşılan din, milliyet ve diller karşısında direniş unsurlarıdır; bu dinî şahsiyetlerin çoğunluğu birlik ve bütünleşmeyi dinî heyecanla yüklenmiş olup kolonizatörlük işlevleri dışında siyasetle ilgisi olmayan velîlerdir. Daha sonradan taraftarlarının bir kısmının, Anadolu velîlerini yanlış anlayıp yanlış anlatmaları, bu gerçekleri değiştirmez.

Türkiye'nin kalkınmış; ekonomik bakımdan güçlü; Avrupa ile ilişkilerinde etkili politikalar uygulayabilen; Orta Doğu ve Türk dünyasında

"yönlendirici"; "bütünleşmiş yetmişmilyon"luk devlet ve toplum olmasından ürkenlerin, etniklik veya mezhep yahut tarikat kıskırtmaları yapması, şaşılacak bir durum değildir; ancak, bu senaryoların her birinin fikrî ve ilmî bakımdan, ne kadar basit ve ard niyetli olduğunun ortaya konulması, ilim ve irfanıyla yaşayan millî benlik ve kimlik sahibi insanlara düşmektedir. Bilim, yanlışları ve eksikleri gösterme, doğruları savunma sorumluluğudur. Bilim, şarlatanların ilmî doğruları inkâr etmelerine imkân vermeme gayretidir.

Bilindiği üzere 1995, UNESCO tarafından hoşgörü (müsamaha) yılı olarak ilân edilmiştir. Atatürk Kültür Merkezi olarak, **Erdem** dergisinin 22 ve 23 numaralı sayılarını **Anadolu'nun Dinî Hayatında Hoşgörü** konusuna ayırdık: **Sultan Hacı Bektaş Velî ile diğer din ulularını ve Anadolu iskânını zemin; Türk'ün dinî hoşgörüsünü esas alan (edebiyatta dinî hoşgörü ve bütünlük; sanatta dinî hoşgörü ve bütünlük; iktisat ve ticaretle dinî hoşgörü ve bütünlük; idare ve siyasette dinî ve millî hoşgörü; Anadolu'daki Hristiyan toplulukları karşısında millî benlik ve kimlik korunmasını sağlayıcı yönü ile Yesevîlik kolları ve etkileri, XIII. yüzyıl Anadolu'sunda tarîklerin, okur yazar olmayan Türk topluluklarındaki dil ve zevk korunmasındaki yeri; Türklerde dinî heyecan ve ibadet gruplaşmasının yerleşme ve cemaatleşme eğilimlerine etkisi; dinî ve millî heyecanlara bağlı hoşgörünün Ahîlikteki yeri; dinî şahsiyetlerin bütünlük sağlayıcı yönleri ve etkileri; Arap tarihindeki problemlerin Türk toplumuna taşınması yanlışları vb.) yedi sayfadan az, yirmi sayfadan çok olmayan bir yazınızı /25 Ağustos 1995/ tarihine kadar göndermenizi istirham eder, saygılar sunarım.**

Sadık TURAL

Atatürk Kültür Merkezi Başkanı

27 Ekim 1994

27 Mart 1995

Sevginin olmadığı, saygının bulunmadığı bir sosyal yapıda, hoşgörü olamaz. Sevgi ve saygı insan ilişkilerini doğuran ve yoğuran önemli ve aslı iki özelliktir.

Toplumumuzun değerler hiyerarşisinde sevgi, saygı, hayâ üçlüsü ile bunların tepkileşmesi olan ayıp, çirkin, günah, gülünç kavramlarının etkisi dünkü kadar güçlü değil.. Bunun sebepleri ise, bu takdim yapısının dışındadır; ancak, sosyal denetim özelliklerini sadece kanunlara, tüzüklere ve yönetmeliklere bağlayan toplumlarda, birbirine karşı, ilgisiz veya sevgisiz yahut saygısız veyahut hayâsız insanların sayısının artacağını belirtmeyi gerekli sayıyoruz.

Bu anlayışlar ile mektubumuza gönderilen cevaplar, iki sayı olarak düşünülmüşken, dergimizin 22., 23., 24. sayılarını oluşturacak bir genişliğe ve zenginliğe ulaştı. Elli yedi adet makale, onaltı tanıtma yazısı ile biri manzum biri mensur üç şiir *ERDEM*'in HOŞGÖRÜ özel sayılarını meydana getirdi; 21 numaralı Yesevî'ye ayrılmış sayımızı da birlikte düşününce, bu alanda yapılmış geniş hacimli ilk çalışmayı oluşturduğumuza inanıyoruz.

İslâmî İlimler Araştırma Vakfı tarafından 13-15 Şubat 1993'te gerçekleştirilen ve bildiri metinleri, tartışmalarıyla birlikte yayınlanan *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiîlik* adlı toplantı tutanaklarından oluşan kitapta olduğu gibi akademik anlayıştan ayrılmamaya çalıştık. Belirtmemiz gereken bir nokta, makaleler kadar, kitap tahlil ve tanıtımların da düşünce hayatımıza katkı sağlayacağına olan inancımızdır.

Hoşgörü (müsamaha) kavramının felsefî, sosyolojik boyutları, az çok farklıdır: Felsefe, hoşgörünün evrenselliğini savunurken, teolojik, sosyolojik, ideolojik-politik yönelişleri görmezden gelir. Felsefî ve ideolojik-politik tavrılı düşünce sahipleri, hoşgörüyü evrensel bir değer olarak anlar ve anlatır. Sosyolojik değerlendirme ise, her toplumun diğerine göre farklı olduğunu bilir; aynı toplumun içinde bilgi, kanaat ve iman tabakalaşmasına

dayalı daha az olmakla beraber "var olan" davranış farklılaşmalarının hoşgörü kavramıyla bağlantılı görüntülerini bulur, değerlendirir.

Türk toplumunun, gerek Anadolu ve Balkanlar, gerekse diğer Türk yurtları ölçeğindeki varlığı açısından, hoşgörüye bağlı tavır alışların, sosyolojik yönü kadar, tarihî devreleri de, incelikler taşıyor. Bu inceliklerin hem tarihî hem de mevcut sosyo-psikolojik göstergeleri üzerinde millî, ilmî, ciddî araştırmalara ihtiyaç vardır.

ERDEM'lerde yer alan, gerek tarihî ve sosyolojik zemine yaklaşan bağımsız incelemeler, gerekse konuyla ilgili eserlerin tanıtma ve tahlillerine ayrılan bibliyografik yazılar, ihtiyacımızın bir bölümüne cevap verecek niteliktedir.

Yazarların dillerine, üslûplarına ve görüşlerine hiç bir şekilde müdahalede bulunmadık.

Elimizdeki çalışmanın bize göre iki eksiği var: *Kişi adları dizini*; *Kavramlar dizini*... Özellikle *Kavramlar Dizini* olsa idi, "tanım nitelikli cümleler" in yardımını isteyenlere daha çok faydalı olabilirdik. Şimdilik her birinden 3300'er adet bastığımız bu dergi(ler) kısa zamanda tükenirse, bu iki eksiğin giderildiği bir yeni baskı yapma arzumuzdur.

Nevruz'da olduğu gibi, yine bir konumuzu akl-ı selîmin, fikr-i selîmin ve hiss-i selîmin dünyasına çekiyoruz. Bundan sonrası eğitimcilerin ve idarecilerin işidir. Aklını gönlüyle, gönlünü aklıyla barıştırmış olmak erdemiyile yoğrulmuş insanlar, hoşgörülü olurlar...

Uzlaşmayı teslimiyetle, rekabeti hasımlıkla, hayranlığı hasetle karıştıranların sayısını da, öfke ve kini ile, kendi içini de, toplumu da kararların sayısını da *rahatsız olunmaz* seviyeye indirmek zorundayız. Bu ise, ön şartı hoşgörü olan bir sevgi dünyası oluşturmakla mümkündür.

Allah'a hamdolsun ki, biz HOŞGÖRÜ özel sayısını kendi toplumumuza ait problemleri görmek ve göstermek arzusu ile oluşturduk. UNESCO'nun ellinci yıldönümü olan 1995 yılını *Hoşgörü Yılı* ilân etmesi ise, sadece bir vesile oldu. Diğer taraftan UNESCO'nun her yılın 16 Kasım'ını *Hoşgörü*

Günü ilân etmesinden faydalanarak, önümüzdeki 16 Kasım'da akademik bir toplantıyla anlamlı hâle getirmeyi de düşünmeliyiz.

K. Yüceoral dostumuzdan duyduğum, R.W. Lowel isimli bir yabancının şu güzel sözünü yazmalıyım: "Şeytanın en büyük yardımcıları fanatiklerin hoşgörüsüzlüğüdür."

Her türlü *fanatizm* ve *militanizm*, insan olmanın önüne konulmuş sosyal ve psikolojik engellerdir. Ne adına ve niçin ortaya çıkarsa çıksın, fanatikliği, militanlığı, insanımızdan da, toplumumuzdan da uzaklaştırmak zorundayız. *ERDEM* dergisinin *Hoşgörü* cildini oluşturan bu temel bakış açısıdır.

Atatürk Kültür Merkezi olarak, Türk aydınının kendi toplumunun dertlerine çözüm aramasına, tarihî, sosyolojik malzemesini yeterince tanıyıp şuurla değerlendirerek çağın ihtiyacını duyduğu değer ve davranışlar haline dönüştürmesine katkı sağlaması gerektiğine olan inancımızı tekrarlıyorum.